

ВЪПРОСИ НА ХУДОЖЕСТВЕННОСТТА, ПОЕТИКАТА И ЛИТЕРАТУРНАТА ТЕОРИЯ В СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Боню Ст. Ангелов

Въпросите на естетиката винаги са представлявали голям интерес както за науката, така и за творците на изкуството. Този интерес очевидно разрасна в последно време, благодарение на което се появиха доста изследвания. Въпреки тази активност обаче все още няма единство между учените по редица въпроси. Една от причините за това състояние е обстоятелството, че теоретическите обобщения невинаги се свързват с непосредственото проучване на художественото майсторство на отделния творец-писател.

Ако тази постановка важи за съвременната художествена литература, то колко повече е в сила и за средновековните славянски литератури, по-специално за старата българска литература. Разбира се, днес вече никак не може да се поддържа схващането, че тази литература е чисто религиозно-догматична, суха и неинтересна, че има предимно познавателно значение като ни подпомага по-пълно да разкриваме съответната историческа епоха. Да се отрича всяка художественост в старобългарската или в староруската литература не е оправдано нито исторически, нито фактически. Защото „в разные века было разное представление о художественности, и при оценке степени художественности того или иного памятника мы должны становиться не на свою точку зрения, не со своими претензиями к художественности мы должны выступать, а учитывать понимание художественности в обществе той эпохи, которая была современна каждому из этих памятников“.¹

От друга страна, старата българска литература, подобно на сръбската и руската средновековна литература, притежава несъмнени художествени достоинства: тя задържа вниманието на своя читател, задоволява неговото естетическо чувство, действа на въображението и разума му, възвишава помислите и чувствата, дава знание от разнообразно естество. Стилно-езиковата форма на произведенията безусловно отговаря на съответна културна подготовка на читателя, за да може той да ги възприеме, да се вълнува от тях. Тук е абсолютно нужно спазване на известно съотношение между творец и читател. Когато това съотношение е нарушено, въздействието на книгата е незначително, срещу него започва реакция, появява се противоположно движение. Тъкмо поради това старите български книжовници, общо взето, държат връзка с живота на народа, стремят се да

¹ А. С. Орлов, Древняя русская литература. Москва—Ленинград, 1945, стр. 5.

дадат (в превод, компилация или самостоятелен труд) такива съчинения, които не само да отговарят на определени общественно-политически и културни нужди, но и да се възприемат от читателя. Тази тенденция е особено характерна за нашата литература през IX—XII в. Главният замисъл на нейните създатели е бил именно такъв — книжнината да се твори на жив народен език. Тук, разбира се, абсолютното е наложителна известна диференциация на понятието читател — от каква среда произхожда този читател, в каква среда живее, какво образование има, лични качества и пр. Напълно естествено е, че всеки читател не може да разбира дълбоко-философското съчинение „Шестоднев“ и подобни на него творби.

Би могло да се каже, че поради забавеното по силата на особени исторически обстоятелства общественно-политическо и културно развитие на българския народ, богатата книжнина, с която векове наред той си служи, съответствува на неговото културно развитие, задоволява определени изисквания от практическо (църковно-богослужебно) и художествено естество. Иначе е необяснимо това няколковековно задържане и използване на едни и същи литературни жанрове. А всичко това става още по-понятно, като се има предвид постоянната връзка (макар твърде често несъзнателна) между книжнината и живата народна реч, взаимното общуване и взаимодействие между книжнина и фолклор, между литературни и народно-поетически образи, стилни похвати и пр. Без такава взаимна връзка е немислима нито книжнината, нито народно-поетическото творчество. Благодарение на нея се създава онова значително сближаване на литературата с народния живот, което се наблюдава през турското робство.

Старата българска литература познава немалко жанрове, някои от които имат голямо приложение, а други се срещат рядко. Обикнати литературни жанрове са: житие (кратко или обширно), похвално слово, поучително слово, служба, послание. Тези съчинения имат тясна връзка със съвсем определени и специфични задачи на християнската църква. Широко застъпена е повествователната проза — повести, разкази, легенди, апокрифи. Не липсва и историческият жанр, най-вече преводни хроники и летописи, покрай които се появяват и оригинални исторически съчинения. Старата българска литература има и немалко стихотворни произведения, начело на които стоят прочутите творби „Азбучна молитва“ и „Проглас към евангелието“. Тя добре познава големия философски трактат, апологията, граматическото съчинение, полемиката, познава и пътеписа; дори може да се говори за автобиография (Солунска легенда). В нея липсва драматичната творба, макар диалогът да се среща и в някои повествователни съчинения.

Характерно явление за българската литература през IX—XIV в. е, че тя се стреми да запознае читателя с всички най-ценни творби на богатата византийска литература, да даде в превод или компилация бележити нейни творби, предмет на внимание и в други литератури. Този факт не е дързост и безпочвено самонадценяване, а разкрива творческите дарования на книжовниците (разбира се, в лицето на видните книжовници-творци, оставили трайни следи) и възможностите на българската литературна реч да изрази такава богата мисловност и фразеология, с каквато е характерна византийската литература. Крайно печален факт е, че настъпило в края на XIV в. жестоко турско робство прекъсва тази блестяща традиция на нашето литературно-културно развитие, нарушава това развитие, като го ограничава в рамките на преписване на вече съществуващи съчинения. Епохата

на робството има наистина някои свои нови литературни прояви и елементи (особено през XVIII в.), но все пак неин основен пълнеж остава старото книжовно наследство.

Поради това съвсем неоснователно звучат оценки от рода на тая: „Всички истории на българската литература започват със светите братя Кирил и Методий: „Прежде убо словене не имеахъ кнѣгъ. . .“ азбуката, кирилица, глаголица, преводи на свещени книги, златния век на Симеона и пр. Всичко това — цялата стара българска литература — е само упражнение в писменост; в най-добрия случай — книжнина, не обаче литература (с изключение може би на богомилските сказания).

Литературата, литературното творчество, започва отвъд азбуката и упражняването в писменост и е преди всичко: т в о р ч е с т в о. Литературата предполага преди всичко присъствието на индивидуалност и на индивидуален импулс.

Така, цялата българска „литература“ до средата на XIX век е само предмет на археологически, филологически, но не и литературни изследвания“.¹

Срещу такова остаряло и чисто естетско схващане говорят редица творби на старобългарската литература, разкриващи „присъствието на индивидуалност и на индивидуален импулс“, наситени не само с богато съдържание, но и с богата художествена образност, с поривист и пламенен стил, с владееене на родната реч, с емоционалност и пр. Достатъчно е да се споменат напр. творбите „Азбучна молитва“, „Проглас към евангелието“, Сказанието на Черноризец Храбър, Беседата на Козма, „Похвала на патриарх Евтимий“ от Григорий Цамблак и др.

Като отпор срещу подобно формалистично схващане бих желал да припомня следната мисъл на Л. Н. Толстой, макар тя да е казана за богатата староруска литература: „Словесность наша вообще не есть, как еще думают многие, перенесенная с чужой почвы детская забава. . . она стоит на своих прочных основах. . . и есть серьезное сознание серьезного народа“.²

*

Да се говори за х у д о ж е с т в е н о с т в старобългарската книжнина е твърде мъчно поради това, че досега тя малко е била изследвана откъм тази страна. Художествените достойнства в творчеството на всеки писател най-често биваха изтъквани с общи думи при разглеждане на отделни съчинения, изказваха се общи установки за наличие на сравнения, метафори, повторения, епитети, психологически рисунък, индивидуализация на героя, природни картини и пр.

Тази методологическа слабост при разработване историята на старобългарската литература не е специфична само за нея; подобна слабост е характерна също при изследването на старата руска и сръбска литература. Тя до голяма степен е оправдана, защото естествено се свързва с важен момент от историографията на тези литератури — момента на издирване и публикуване на фактическия материал, показване на отделни творци и

¹ Гео Милев, Български литературни портрети. София 1941, стр. 3—4. Такова естетски отрицателно мнение изказва и П. П. Славейков, Българска литература. Втора книга. София 1923, стр. 5.

² Л. Н. Толстой, Собрание сочинений, т. V, стр. 272—273.

техни съчинения, разкриване на периоди в литературното развитие и пр. Това е неизбежен предварителен момент в развитието на всяка книжнина, след който вече закономерно се явяват по-обобщителни изследвания, в това число и изследвания за художествеността на литературата.

Характерен в това отношение е случаят със старата руска литература. Без съмнение тази литература е по-богата от нашата жанрово и по количество на съчинения, при това по-ярко изпъкват художествените достойнства на нейните творби (особено повествователен и лиричен жанр). И въпреки това разработването на въпроса за художествеността в тази литература е явление сравнително късно. Дълбоко укорително към руската дореволюционна литературна история звучат думите на А. И. Яцимирски: „У нас очень мало внимания обращают на литературную сторону памятников древней письменности, с непонятным упорством ищут в них „исторические источники“, чрезвычайно редко останавливаются на форме и художественных средствах изучаемого произведения, и почти ничего не сделано для изучения техники старинного писательства, для установления „типов“ литературных жанров. Большую поэтому услуги оказал А. Соболевский, выделив из обширной личности памятников группу, которая представляется совершенно особой прежде всего в глазах историка литературы (а не учителя, культуры, церковности и т. д.).“¹

Чувстваващ необходимостта от такова профилиране на изследванията, сам Яцимирски често отделя внимание на стилно-езиковите достойнства на проучваните от него произведения — български, руски, сръбски, румънски (напр. „Из истории славянской проповеди в Молдавии XV века“, „Валашкий Марк Аврелий и его Слова поучительные“, „Славяно-молдавская летопись монаха Азария“ и др.). А. С. Орлов, съвременник на Яцимирски, още през 1908 г. пристъпва към по-конкретно разработване на проблема за художествеността в староруската литература, главно с оглед на нейната историческа белетристика.² Разбира се, въпросите на художествеността не са били чужди и на други руски учени, работили преди и след тях (Ф. Буслаев, А. И. Соболевски и др.). Общо взето обаче тези издирвания са спорадични, несистемни.

След Великата октомврийска социалистическа революция доста време продължава тази линия на изследвания върху староруската литература, въпреки че е осъзната нуждата от проучване на художествеността. Все още няма общо подети организационни форми за разработка на актуалния вече проблем, а заниманията се обуславят от личното влечение и подготовка на отделен научен работник. Особено ценна и важна в това направление е книгата на В. П. Адрианова-Перетц — „Очерки поэтического стиля древней Руси“, излязъл през 1947 г. Въз основа на богат фактически материал, почерпен от руската, византийската и южнославянските литератури, тук обособено са разгледани два въпроса: метафорично-символистическият стил в руското средновековие и лироепическите плачове в староруската литература. Между другото Адрианова-Перетц изказва и такава заключителна мисъл: „Наконец наблюдения показали, что для древнерусской литературы — равно светской и церковной — характерно

¹ А. И. Яцимирский, Малкие тексты и заметки... Известия ОРЯС, XXII, 1918, кн. 4, стр. 77.

² А. С. Орлов, О некоторых особенностях стиля великорусской исторической беллетристики XVI—XVII в. Известия ОРЯС, XIII, 1908, кн. 4, стр. 344—379.

постоянство определенных поэтических приемов — „формул“, выполнявших в течение всего средневековья одну и ту же функцию: изображать типичное, доведенное до идеала качество объекта. Наилучшие выполнявшие эту функцию словосочетания сохранялись и в постоянной стилистической форме“ (стр. 182).

За сериозен обрат в това отношение може да се говори едва от десетина години насам. Съветските литературоведи-медиевисти, занимаващи се с литературата на древна Русия, не се задоволяват само с изнасяне на ново градиво, те настояват вече да се правят по-големи обобщения върху литературното развитие, като особено наблягат на художествеността в литературата, на стилното ѝ богатство, наличие на литературни течения, метод и пр.

Тъкмо в такава насока последните десетина години бяха доста активни, появили се немалко проучвания върху художествеността и художествения метод в староруската литература.¹ Руските учени проведоха и все още водят задълбочена дискусия по този сложен проблем. Основателно се сочи, че досегашните изследвания се движат предимно в кръга на стилистиката, изразяват се в анализ на стилистическия строй на творбите. Важно е още едно — спорешите изхождат и се придържат твърде много към общи историко-литературни и теоретични положения, без да насищат изследванията си с конкретни примери. До голяма степен на този факт се дължи неизясняването на проблема. Правилна е констатацията: „Ближайшая задача нашей науки и заключается в том, чтобы всесторонне изучить все изобразительные способы, которыми на практике осуществляется художественный метод древнерусской литературы: описать их, понять их природу, уяснить себе их внутреннее соотношение.“²

Несъмнено някои от методологическите постановки на въпроса, както и някои изводи от дискусията на съветските учени може и трябва да се вземат под внимание от българските учени, занимаващи се с историята на нашата средновековна литература. Преди всичко наложително е по-активно разработване на въпроса.

¹ Ще назова само част от появилите се публикации, които на свой ред дават по-пълна библиографска информация по проблема: В. Адрианова-Перетц, Об основах художественного метода древнерусской литературы. Сп. Русская литература, 1958, кн. 4, стр. 61—70; О реалистических тенденциях в древнерусской литературе (XI—XV вв.). Труды ОДРЛ, XVI, 1960, стр. 5—35; И. П. Еремин, О художественной специфике древнерусской литературы. Сп. Русская литература, 1958, кн. 1, стр. 75—82; К спорам о реализме древнерусской литературы. Сп. Русская литература, 1959, кн. 4, стр. 3—8; Новейшие исследования художественной формы древнерусских литературных произведений. Труды ОДРЛ, XII, 1956, стр. 284—291; С. Азбелев, О художественном методе древнерусской литературы. Русская литература, 1959, кн. 4, стр. 9—22; Реализм и древнерусская литература. Русская литература, 1963, кн. 1, стр. 45—78; Д. С. Лихачев, У предисток реализма русской литературы. Вопросы литературы, 1957, кн. 1, стр. 73—86; К вопросу о зарождении литературных направлений в русской литературе. Сп. Русская литература, 1958, кн. 2, стр. 3—13; Литературный этикет в старорусской литературе. Сп. Език и литература, XV, 1960, кн. 4, стр. 255—268; Человек в литературе древней Руси. Москва—Ленинград 1958; Анестетизм и древнерусская литература. Сп. Русская литература, 1963, кн. 1, стр. 79—87; В чем сущность спора о реалистичности в древнерусской литературе? Русская литература, 1965, кн. 2, стр. 59—69; А. Н. Робинсон, „Основные проблемы эпоса восточных славян“, Москва 1958, стр. 131—171; Я. Лурье, О художественном значении древнерусской прозы. Сп. Русская литература, 1964, кн. 2, стр. 3—28 и др.

² И. П. Еремин, К спорам о реализме в древнерусской литературе. Сп. Русская литература, 1959, кн. 4, стр. 8.

И действително съветските изследвания внасят сериозно раздвижване сред българските учени. Наистина конкретният израз на това въздействие още не е голям, но то се чувства в общото възприемане и тълкуване на отделен писател или отделно произведение, към които се пристъпва по-литературоведчески. Основателно се изтъква, че „първата задача, която се поставя пред българската наука, е да променя основно своето отношение към старата българска литература, да потърси художествените ценности в нея, да я отнесе към категорията на художествените явления“. ¹ Отзвук от така поставената задача е статията на Лиляна Грашева — „Към въпроса за творческия облик на старобългарския писател“. ² Статията на Грашева е само „опит да се изтъкнат някои най-общи особености, характеризиращи изобразителната система, а чрез нея — и творческия облик на старобългарския писател. . . В действителност художественият свят на средновековния писател е много по-пъстр и разнообразен. Не всичко в него е с а м о несъответствие на нашия естетически вкус, само литературен канон, само трафарет. Старобългарският писател излиза понякога и извън пределите на литературния канон, защото се поддава на влиянието на жизнения си опит, на непосредствените си влечения.“ ³

Като е дума за чувствувана нужда от разработване на художествеността в нашата стара литература, справедливо е да се каже, че тя е била предмет на занимания от чуждестранни и български учени още преди Девети септември. Ценни наблюдения изнасят преди всичко руските учени К. Ф. Р а д ч е н к о — Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием (Киев 1898) и А. И. Я ц и м и р с к и — Из истории славянской проповеди в Молдавии. Известные произведения Григория Цамблака (СПБ 1906).

У нас проф. Йордан Иванов в своите лекции винаги посочваше художествените достоинства на бележити старобългарски произведения (Панонски легенди, съчинения на патриарх Евтимий, Владислав Граматик, Григорий Цамблак, Константин Костенечки, Матей Граматик и др.). Плод на това му отношение бе и неговата книга „Старобългарски разкази“ (София 1935). За голямо съжаление той не остави по-цялостно изследване по този толкова важен и специален въпрос, ценни мисли по който изказва в предговора към горепосочената си книга. Друг български учен — проф. Б. Пенев — също отделя голямо внимание на проблема, засегнат в лекции и някои публикации. Основна насоченост на лекциите му е да разгледа и да покаже старата българска литература като художествено творчество, строго обусловено от редица исторически и културни условия. ⁴ Като говорим напр. за широко разпространената „Беседа на тримата светители“ (Разумник), Б. Пенев пише: „Само един г о л я м п о е т б и могъл да създаде тия поетични символи: очите са създадени от слънце и роса — от там иде техният блясък, тяхната светлина, от там са и техните сълзи. От облаци е създадена човешката мисъл: като тях мътна понякога, гнетителна, неподвижна, а друг път като тях лека, ефирна, отлитаща, и винаги устремена към небесата. . .“ ⁵ Няколко негови мисли и за апокрифите, понеже ярко разкриват отношението му: „Изобщо, апокрифната литература е богата

¹ П. Динеков, Основни черти на старата българска литература. Сп. Литературна мисъл, III, 1959, кн. I, стр. 36.

² Сп. Литературна мисъл, VIII, 1964, кн. 5, стр. 45—66.

³ Пос. съч., стр. 65—66.

⁴ История на новата българска литература. Том II, София 1932, стр. 8—190.

⁵ Б. Пенев, Българска литература. Пловдив 1930, стр. 71—72.

с велики поетични символи, които ясно личат и в нейните български пре-работки. . . Трябва да се подчертае тук, че това съкровище на славянските литератури все още не е достатъчно изучено и оценено. . . Апокрифите са оказали силно въздействие върху народното въображение и са оставили дълбоки следи не само във възгледите и суеверията на народа, но и в народната словесност. . . Простата маса се увлича от тия фантастични измислици, от тия поетични, увлекателни разкази и конкретни поучения — средява се с множество апокрифни образи и понятия и ги влага в творенията си.¹

Естествен резултат от тази висока оценка за художествеността на българската литература до Паисий Хилендарски е появата на няколко по-специални проучвания. Като се говори за творчество на отделен книжовник, в тези проучвания се засягат и по-теоретични въпроси — личност на писателя, композиции, стилово-езикови средства и пр. Такива са напр. трудовете на П. Динев, Софийски книжовници през XVI век. I. Поп Пейо (София 1939); Емил Георгиев, Произведенията, приписвани на Кирила. Част първа (София 1939), Книжовното дело на славянските просветители Кирил и Методий (София 1943); М. Г. Попруженко, Косма Пресвитер, българският писател X века (София 1936); В. Велчев, Константин-Кирил и Методий в старобългарската книжнина Първо българско царство (София 1939). В случая особено място заемаат студиите на Цветана Романска — „Апокрифите за Богородица и българската народна песен“² и „Стилни похвати на Патриарх Евтимий“³. Според думите на авторката Евтимий „се явява продължител на традициите на големите представители на старата българска литература. . . Несъмнено Евтимий е един от най-големите оратори и от най-добрите майстори на поетичния стил всред всички представители на старата българска книжнина“⁴. Макар и малка, нужно е тук да се спомене статията на Лозьо Георгиев, Старобългарският писател и природата.⁵

Литературоведческият подход към творчеството на старите български писатели стана много по-задълбочен в проучванията, появили се след Девети септември 1944 г. (П. Динев, Емил Георгиев, Велчо Велчев и др.). Особено ярък израз той намери в излязлата през 1962 г. „История на българската литература. Том I. Старобългарска литература“. Следва да се посочат също статиите на Донка Петканова, Старобългарският книжовник (обща характеристика)⁶, Литературни особености на пространното житие на Константин-Кирил⁷, и на Константин Мечев, Из художествения свят на три старобългарски разкази.⁸

И така задачата за проучване на художествеността в нашата стара литература е поставена от самото досегашно развитие на проучванията върху нея, тя е естествен резултат от тях. Но нужно е вече, освен по-общите постановки и изводи, да се премине към по-конкретно и цялостно изследване на художествените достойнства на тази литература, по-литературоведчески подход към творчеството на видни старобългарски писатели, разглеждане

¹ Пос. съч., стр. 74—76.

² Сборник БАН, XXXIV, 1940, стр. 1—208.

³ Сборник БАН, XXXVII, 1942, стр. 105—280.

⁴ Пос. съч., стр. 118.

⁵ Сп. Българска реч, XVI, 1941—1942, кн. 2, стр. 85 сл.

⁶ Славистични студии. София 1963, стр. 493—512.

⁷ Хиляда и сто години славянска писменост. София 1963, стр. 127—154.

⁸ Известия на Института за литература, кн. XIV—XV, стр. 211—224.

на извънредно сложния въпрос за метода в творчеството на писателя, за наличието на литературни направления, някои теоретични норми, по които се ръководи творецът и пр. Необходимо е по-задълбочено проучване на литературните жанрове през Средновековието, тяхното състояние в отделни периоди на българската литература, на какво се дължи тяхната устойчивост, връзката им с литературите на съседни народи — гръцка, сръбска, руска, румънска. Стилно-езиковите издирвания да се насочат преди всичко към показване богатството на българския книжовен език през даден период от неговото развитие, както и връзките му с живата народна реч; нужно е също те да разкрият в цялост художествените достойнства в творчеството на отделния писател, да се намери общото и новото у книжовниците, групирани им в книжовни школи и пр.

Изграждането и развитието на художествеността в нашата стара литература, на нейните стилно-поетически изразни средства безусловно трябва да се разглежда в тясна връзка с народното творчество и с класическото художествено наследство, възприемано чрез византийската литература.

Безусловно за изграждане на художествеността в старата ни литература, такава, каквато я познаваме, не без значение са били и известни съчинения, свързани с по-теоретични въпроси. Такива съчинения, заведени от древните гърци и римляни, не само са били съхранени през средните векове, но са били използвани и доразвити от видни представители на християнската книжнина, по-специално от византийски писатели. От Византия тази книжовна теория и практика прониква у нас, понеже животът на българския народ протича в тясна връзка с живота на съседна и културна Византия. Старата наша литература широко загатва от византийската литература — съчинения, литературни жанрове, стилно-композиционни и езикови особености, символика и пр. Естествено е, че от нея тя черпи и теоретични съчинения и изказвания, обосноваващи византийската литературна практика или разясняващи теоретични понятия.

*

Разностранната книжовна продукция на средновековна България красноречиво свидетелствува за разпространяване на знания от теоретико-естетически, литературоведски и стилистически характер. Те са били усвоявани преди всичко от самата книжовна практика, от книжовната традиция. Има всички основания да се допуска, че знания от този род са давали и училища или някои по-специални книжовни школи. Стилно-езиковата изразност и образност в група съчинения и периоди в развитието на старата наша литература говори за нещо подобно. Не представлява особена трудност дори по този външен белег да се определи времепоявата на известен ръкопис: IX — X в., XIII — XIV в. или времето на робството. Въпреки това чувствителна е понякога разликата между отделни писатели. Тези различия се дължат преди всичко на личните дарования и култура на писателя, а после на някои общотеоретични норми, насаждани чрез школа и книжнина.

За съжаление тази извънредно важна задача в историята на средновековните славянски литератури (по-специално българска, руска и сръбска) досега не е била предмет на задълбочено проучване, въпреки да е чувствувана нужда от подобни издирвания. Яцмимирски напр. пише още през 1908 г.: „Мы лично придаем громадное значение анализу стилистических приемов у старых писателей. . . На основании подобного материала совре-

менем можно будет восстановить своего рода теорию поэзии славянских писателей старого времени, быть может, даже для определенных периодов и литературных школ".¹ След като посочва, че изучаването на поетиката в славянските литератури изостава и че тя би трябвало да се постави на широки историко-сравнителни наблюдения, видната съветска литературоведка В. П. Адрианова-Перетц заключавала: „Исследование поэтики славянских литератур старшего периода, хотя бы до XIII в., могло бы стать общей задачей южнославянских и русских филологов с тем, чтобы итоги, полученные при изучении каждой из национальных культур, были затем сопоставлены и теоретически обобщены. Тогда явится возможность определить и то общее, что присуще им всем, и те черты национального своеобразия, которые характеризуют развитие на данном историческом этапе поэтики древнеболгарской, древнесербской и древнерусской“.² Специално отбелязване заслужава появилата се през 1964 г. статия на проф. П. Н. Берков — Очерк развития русской литературоведческой терминологии до начала XIX в.³ Тук важно място заема трактатът на Георги Хировоск, за който се казва: „С этого документа и необходимо начинать историю русской литературоведческой терминологии“. С не по-малко основание с това съчинение на Георги Хировоск трябва да започва и историята на българската литературоведческа мисъл.

Успешното разработване на задачата се затруднява от малкото вести, познати днес на науката в тази област. Важно е, че все пак има такива вести, които на свой ред подсещат за извода, че ще да е имало и други подобни материали. Една от важните причини за малкия им брой безспорно е обстоятелството, че те не са били много и в самата византийска книжнина. От друга страна, голямото разпространение на едни и същи литературни форми, тяхната продължителна употреба говори за известна теоретико-преподавателска работа, провеждана от ръководещи книжовни среди. Както в областта на граматиката са били давани знания чрез училища и книжнина, което виждаме от познатите в старославянските литератури граматически съчинения, така също знания по теория и стилистика са били организирано поднасяни на книжовни люде. Колкото повече вести от този род се изнесат в науката, толкова по-успешно и по-пълно ще бъде изясняването на проблема за поетиката в старите славянски литератури. Такова е предназначението на настоящата бележка.

Много показателен е фактът, че в един ранен период от развитието на старобългарската литература се появява превод на съчинението на Георги Хировоск за поетическите фигури. Преводът е трябвало да задоволи определени изисквания на културни дейци, да утвърди една книжовна практика и теория. Неговата поява е немислима във времето на цар Борис, но е напълно закономерна за разцвета на българската литература при цар Симеон. Този превод, макар първоначално да се явява в прочутия Симеонов сборник, запазен по препис едва от 1073 г., не е бил предназначен само за царя и царските приближени. Безусловно неговото предназначение е било по-широко. В момента обаче по-важно е друго — поместеното в Симеоновия сборник съчинение за поетическите фигури е първо по рода си съчинение от този род в старославянските литератури. Макар и преве-

¹ А. И. Яцимирский, Славяно-молдавская летопись монаха Азария. Извещения ОРЯС, XIII, 1908, кн. 4, стр. 56—57.

² Сборник ответов на вопросы по литературоведению. Москва 1958, стр. 284.

³ Известия АН СССР, XXIII, 1964, кн. 3, стр. 238—247.

дено от гръцки език, то красноречиво говори не само за показан интерес към такива съчинения, но разкрива също високото развитие на българския език и творческата инвенция на книжовника-преводач.

Въпросната статия има наслов „Георгия Хоуровска о образѣхъ“ (листове 237 — 240). В тази „теория на поезията“ са дадени описания и обяснения на 27 (29) стилни и риторични фигури — алегория, метафора, синекдоха, метонимия, хипербола, плеоназъм и пр., придружени от подхождащи и живи примери.

Вън от всяко съмнение е констатацията, че „старобългарската статия за стилните фигури оказва влияние върху старославянските и особено староруските писатели, които се ползват от нея, когато усъвършенствуват своя стил. Изобщо тая статия играе роля при създаването на поетиката на старославянските писатели“.¹

Добър израз за въздействието на Георги Хировоск върху старославянските литератури е наличието на преписи от статията му, която досега бе позната само по преписа в Симеоновия сборник от 1073 г. Оказва се обаче, че интересът към нея продължава и векове по-късно. Библиографски вести за такива преписи са дадени отдавна, но са останали неизползвани. Те се намират например в ръкописите:

1. Сборник, пергаментен ръкопис, българска редакция, XIII — XIV в., №72 в Библиотеката на Румънската академия на науките, листове 235 — 245: Георгия Хировоскаго въпросъ о образѣхъ (вж. А. И. Яцимирский, Славянские и русские рукописи румынских библиотек. Сборник ОРЯС, том LXXIX, 1905, стр. 201, даден под № 73).

2. Сборник, среднобългарска редакция, XV в., № 33. 8. 15 в Библиотеката при Академията на науките — Ленинград, листове 231—235.

3. Сборник, сръбска редакция, XVI в., № 310 в Библиотеката при Румънската академия на науките, листове 327—333: Георгия Хировоскаго въпросъ о образѣхъ (Яцимирский, пос. съч., стр. 487, под № 156).

За отбелязване е, че всички тези ръкописи по съдържание напомнят на Симеоновия сборник.

Макар да не дават определение за художествената реч, старобългарските книжовници имат не само усет за нея, но и често я противопоставят на обикновената прозаична реч. Нашето сегашно понятие художественост те изразяват с думата хытросъ, позната напр. още на Йоан Екзарх (Шестоднева), а по-късно се явяват и съвременните думи художество, художникъ. Само един пример: Владислав Грахуматик напр. пише, че не се решавал да започне своя сборник от 1469 г., понеже не можел да се мери с предишните книжовници — „инѣхъ бо бѣше яко въ истинуо таковое дѣло, иже зѣло добръ оумѣющихъ писателно е проходити хоудожество, и благоискоуствоующихъ въ всемъ, а не наше“ (вж. Л. Стоянович, Стари српски записи и натписи, т. I, Београд 1902, стр. 105).

Редица изрази в писателското дело на патриарх Евтимий го разкриват като съзнателен творец и художник на словото. Напр.: „Иже бо иже прѣжде насъ о немъ нехытрѣ нѣкако и грѣбѣ съписа шъ, сѣ мы по лѣпотѣ, такоже ключимо естъ. оусрѣдно сѣ повѣдати потѣщахомъ сѣ“ (Житие на Иван Рилски), или: „Не просто и тунѣ, нѣ оусрѣдно и съ тычанѣмъ слову изыавленѣ творѣ“. Тази особена

¹ Емил Георгиев, Разцветът на българската литература в IX—X в. София, 1962, стр. 287.

нагласа на Евтимиевата реч е причина за възторжената и висока оценка, която ѝ дават негови съвременници и последователи. Според Йоасаф Бдински Евтимий е измежду многото „любомоудръцы и вѣсти.“ Константин Костенечки смята, че Евтимий „въ тѣхъ странѣ художнѣйшии бысть“.

Употребата на понятията „по лѣпотѣ“, „художество“, „художнѣйшии“ е свързана с определено съдържание на съчиненията, за което са били давани дефиниции, съществували са теоретични норми и указания. Разграничаването на литературните жанрове — поучение, похвала, житие, служба, повест, стихотворение, пътепис, сказание, летопис и пр. — също е свързано с широка разяснителна работа в тази насока. Употребата на разните литературоведчески термини за ранния период в развитието на средновековните славянски литератури X—XV в. е единна, а не различна за всяка от тях (такава терминология, тясно свързана с по-специалното развитие на руската литература, се наблюдава едва от XVI в. насам); те имат обща идейна насоченост, обикнати писатели и творби, езиково-стилна близост и художествена образност.

Известният руски книжовник Кирил Туровски (XII в.) говори за „творѣцы и вѣсти“, рекше лѣтописци и пѣснотворци“, които прославят делата на своите господари.“ (Москва — Библ. „В. И. Ленин“, ф. 218, ръкописен № 864, сборник XV в., л. 424). В прочутия Манасиев летопис за Омир е казано: „Омир бо сладкым языкомъ и доброумны различными шаровы прѣмѣдрости украшаеъ словеса, инѣду же много обращаеъ и прѣлагаеъ“ (П. А. Лавров, Обзор звуковых и формальных особенностей болг. языка. Москва 1893, Приложения, стр. 4).

Славянската или по-точно казано руската поетическа мисъл през Средновековието намира блестящ израз в бележитата руска поема „Слово о полку Игореве“ (XII в.). Приема се, че за нейното високо поетично изграждане значителен дял има и утвърдената тогава литературоведческа терминология и теория, главен изразител на която, според сега познатите данни, е съчинението „За образите“ от Георги Хировоск. За такава именно връзка между литературна теория и художествена практика става дума в изследването на Юстиния Бешарова „Изобразителната система в „Слово о полку Игореве“ в светлината на византийско-славянските поетически теории.“¹

Към литературната теория спада и следното определение на понятието ораторска реч, на която дори е направено разчленение: „Въсакъ риторско слово раздѣляеъ се въ съвѣтное и прѣпирателное и трѣхъствное. Есть же съвѣтное, еже съвѣтовати отстоупати злыхъ, блага же въсприимати. Прѣпирателное же, еже прети се съ нѣкымъ. Трѣхъствное же, еже оукрашати и праздновати и трѣхъствовати... Риторъ же глаголетъ се, по нашемъ языку рѣчоточѣць, за еже много разумѣваеъ писати и глаголати“ (Е. Спространов, Опис на ръкописите в Рилския манастир. София 1902, стр. 84; А. И. Яцимирский, Славянские и русские рукописи румынских библиотек. Сборник ОРЯС, том LXXIX, 1905, стр. 510, 726). Заслужава да се посочи, че по-голяма повествователна творба понякога се означава с думата роман, както е напр. в препис на „Александрията“ от XVI в.: „съ богомъ почи-

¹ Рецензия за книгата дава Д. С. Лихачов, Известия АН СССР, XV, 1956, кн. 6, стр. 549—552.

наемъ романъць, житие и повесть...“ (вж. речника на Миклошич, стр. V).

По-внимателното вглеждане в съчиненията на старославянските литератури ще ни поднесе още материали, свързани със стилно-теоретични въпроси в тези литератури, разкриващи естетическите вкусове и знания на средновековните книжовници.¹ Развитието на науката е бавен, но настъпателен процес, свързан с постоянно изнасяне на нови материали, както и с преценка на вече установени положения. По този път ще върви и важният, но все още достатъчно сложен и неясен въпрос за поетиката в старославянските литератури. Както вече се каза, тук са нужни координираните усилия на учени-медиевисти от всички славянски народи. Само тогава разясняването му ще бъде по-бързо и по-успешно.

¹ Би могло да се отбележат напр. две кратки статии на сръбския проф. Д. Ж. С. п. Р. а. доичич, *Prve naše autobiografske beleške* (сп. Дело, V, 1959, кн. 1, стр. 149—150) и *Rošeci književne kritike kod nas u srednem veku* (същото списание, кн. 2, стр. 289—291).